

॥ समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १७ ॥

॥ दशक सतरावा : प्रकृतिपुरुष ॥ १७ ॥

समास पहिला : प्रकृतिपुरुषनाम

॥ श्रीराम ॥

निश्चळ ब्रह्मी चंचळ आत्मा । सकळां पर जो परमात्मा ।
चैतन्य साक्षी ज्ञानात्मा । शङ्कुश्वरु ॥ १ ॥
सकळ जगाचा ईश्वरु । म्हणोन नामें जगदेश्वरु ।
तयापासून विस्तारु । विस्तारला ॥ २ ॥
शिवशक्ती जगदेश्वरी । प्रकृतिपुरुष परमेश्वरी ।
मूळमाया गुणेश्वरी । गुणक्षोभिणी ॥ ३ ॥
क्षेत्रज्ञ द्रष्टा कूटस्त साक्षी । अंतरात्मा सर्वसाक्षी ।
सुद्धसत्व महत्त्व परीक्षी । जाणता साधु ॥ ४ ॥
ब्रह्मा विष्णु महेश्वरु । नाना पिंडी जीवेश्वरु ।
त्यास भासती प्राणीमात्रु । लहानथोर ॥ ५ ॥
देहदेउळामधें बैसला । न भजतां मारितो देहाला ।
म्हणौनि त्याच्या भेणें तयाला । भजती लोक ॥ ६ ॥
जे वेळेसी भजन चुकले । तें तें तेव्हां पछ्याडिलें ।
आवडीनें भजों लागले । सकळ लोक ॥ ७ ॥
जें जें जेव्हां आक्षेपिले । तें तें तत्काळचि दिधलें ।
त्रैलोक्य भजों लागलें । येणें प्रकारें ॥ ८ ॥
पांचा विषयांचा नैव्यद्य । जेव्हां पाहिजे तेव्हां सिद्ध ।
ऐसें न करितां सद्य । रोग होती ॥ ९ ॥
जेणें काळें नैव्यद्य पावेना । तेणें काळें देव राहेना ।
भाग्य वैभव पदार्थ नाना । सांडून जातो ॥ १० ॥
जातो तों कळो देईना । कोणास ठाउकें होयेना ।
देवेंविण अनुमानेना । कोणास देव ॥ ११ ॥
देव पाहावयकारणें । देउळें लागती पाहाणें ।
कोठेंतरी देउळाच्या गुणें । देव प्रगटे ॥ १२ ॥
देउळें म्हणिजे नाना शरीरें । तेथें राहिजे जीवेश्वरे ।
नाना शरीरें नाना प्रकारें । अनंत भेदें ॥ १३ ॥
चालतीं बोलतीं देउळें । त्यामधें राहिजे राउळें ।
जितुकीं देउळें तितुकीं सकळें । कळली पाहिजे ॥ १४ ॥
मच्छ कूर्म वाराह देउळें । भूगोळ धरिला सर्वकाळें ।
कराळें विक्राळें निर्मळें । कित्तियेक ॥ १५ ॥
कित्तियेक देऊळीं सौख्य पाहे । भरतां आवघें सिंध आहे ।
परी तें सर्वकाळ न राहे । अशाश्वत ॥ १६ ॥
अशाश्वताचा मस्तकमणी । जयाची येवढी करणी ।
दिसेना तरी काय जालें धनी । तयासीच म्हणावें ॥ १७ ॥

उद्भवोन्मुख होतां अभेद । विमुख होतां उदंड खेद ।
ऐसा अधोर्ध संवाद । होत जातो ॥ १८ ॥
सकळांचे मूळ दिसेना । भव्य भारी आणी भासेना ।
निमिष्य येक वसेना । येके ठाडें ॥ १९ ॥
ऐसा अगाध परमात्मा । कोण जाणे त्याचा महिमा ।
तुझी लीळा सर्वोत्तमा । तूच जाणसी ॥ २० ॥
संसारा आलियाचें सार्थक । जेथें नित्यानित्यविवेक ।
येहलोक आणी परलोक । दोनीं साधिले ॥ २१ ॥
मननसीळ लोकांपासीं । अखंड देव आहिर्निशीं ।
पाहातां त्यांच्या पूर्वसंचितासीं । जोडा नाहीं ॥ २२ ॥
अखंड योग म्हणोनि योगी । योग नाही तो वियोगी ।
वियोगी तोहि योगी । योगबळें ॥ २३ ॥
भल्यांची महिमा ऐसी । जे सन्मार्ग लावी लोकांसी ।
पोहणार असतां बुडतयासीं । बुडों नेदावें ॥ २४ ॥
स्थूळसूक्ष्मतत्वझाडा । पिंडब्रह्मांडाचा निवाडा ।
प्रचित पाहे ऐसा थोडा । भूमंडळीं ॥ २५ ॥
वेदांतीचें पंचिकर्ण । अखंड तयाचें विवर्ण ।
माहांवाक्यें अंतःकरण । रहस्य पाहे ॥ २६ ॥
ये पृथ्वीमधें विवेकी असती । धन्य तयांची संगती ।
श्रवणमात्रें पावती गती । प्राणीमात्र ॥ २७ ॥
सत्संग आणी सत्शास्त्रश्रवण । अखंड होतसे विवर्ण ।
नाना सत्संग आणी उत्तम गुण । परोपकाराचे ॥ २८ ॥
जे सद्कीर्तीचे पुरुष । ते परमेश्वराचे अंश ।
धर्मस्थापनेचा हव्यास । तेथेंचि वसे ॥ २९ ॥
विशेष सारासार विचार । तेणें होय जगगोद्वार ।
संगत्यागें निरंतर । होऊन गेले ॥ ३० ॥
इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
देवबळात्कारनाम समास पहिला ॥ १ ॥ १७.१

समास दुसरा : शिवशक्तिनिरूपण
॥ श्रीराम ॥

ब्रह्म निर्मळ निश्चळ । जैसें गगन अंतराळ ।
निराकार केवळ । निर्विकारी ॥ १ ॥
अंतचि नाही तें अनंत । शाश्वत आणी सदोदित ।
असंत नव्हे तें संत । सर्वकाळ ॥ २ ॥
परब्रह्म तें अविनाश । जैसें आकाश अवकाश ।
न तुटे न फुटे सावकास । जैसें तैसें ॥ ३ ॥
तेथें ज्ञान ना अज्ञान । तेथें स्मरण ना विस्मरण ।

तेथें अखंड निर्गुण । निरावलंबी ॥ ४ ॥
 तेथें चंद्र सूर्य ना पावक । नव्हे काळोखें ना प्रकाशक ।
 उपाधीवेगळें येक । निरोपाधी ब्रह्म ॥ ५ ॥
 निश्चळीं स्मरण चेतलें । त्यास चैतन्य ऐसें कल्पिलें ।
 गुणासमत्वे जालें । गुणसाम्य ऐसें ॥ ६ ॥
 गगनीं आली अभ्रच्छाया । तैसी जाणिजे मूळमाया ।
 उद्भव आणी विलया । वेळ नाही ॥ ७ ॥
 निर्गुणी गुणविकार । तोचि शडुणैश्वर ।
 अर्धनारीनटेश्वर । तयास म्हणिजे ॥ ८ ॥
 आदिशक्ति शिवशक्ति । मुळीं आहे सर्वशक्ति ।
 तेथून पुढें नाना वेक्ती । निर्माण जाल्या ॥ ९ ॥
 तेथून पुढें शुद्धसत्व । रजतमाचें गूढत्व ।
 तयासि म्हणिजे महत्त्व । गुणक्षोभिणी ॥ १० ॥
 मुळीं असेचिना वेक्ती । तेथें कैची शिवशक्ती ।
 ऐसें म्हणाल तरी चित्ती । सावधान असावें ॥ ११ ॥
 ब्रह्मांडावरून पिंड । अथवा पिंडावरून ब्रह्मांड ।
 अधोर्ध पाहातां निवाड । कळों येतो ॥ १२ ॥
 बीज फोडून आणिलें मना । तेथें फळ तों दिसेना ।
 वाढत वाढत पुढें नाना । फळें येती ॥ १३ ॥
 फळ फोडितां बीज दिसे । बीज फोडितां फळ नसे ।
 तैसा विचार असे । पिंडब्रह्मांडी ॥ १४ ॥
 नर नारी दोनी भेद । पिंडीं दिसती प्रसिद्ध ।
 मुळी नस्तां विशद । होतील कैसी ॥ १५ ॥
 नाना बीजरूप कल्पना । तींत काये येक असेना ।
 सूक्ष्म म्हणोन भासेना । येकायेकी ॥ १६ ॥
 स्थळाचें मूळ ते वासना । ते वासना आधीं दिसेना ।
 स्थळावेगळें अनुमानेना । सकळ कांहीं ॥ १७ ॥
 कल्पनेची सृष्टी केली । ऐसी वेदशास्त्रें बोलिली ।
 दिसेना म्हणोन मिथ्या केली । न पाहिजेत कीं ॥ १८ ॥
 पडदा येका येका जन्माचा । तेथें विचार कळे कैचा ।
 परंतु गूढत्व हा नेमाचा । ठाव आहे ॥ १९ ॥
 नाना पुरुषांचे जीव । नाना स्त्रियांचे जीव ।
 येकचि परी देहस्वभाव । वेगळाले ॥ २० ॥
 नवरीस नवरी नलगे । ऐसा भेद दिसों लागे ।
 पिंडावरून उमगे । ब्रह्मांडबीज ॥ २१ ॥
 नवरीचें मन नवऱ्यावरी । नवऱ्याचें मन नवरीवरी ।
 ऐसी वासनेची परी । मुळींहून पाहावी ॥ २२ ॥
 वासना मुळींची अभेद । देहसमंधें जाला भेद ।
 तुटतां देहाच समंध । भेद जेला ॥ २३ ॥
 नरनारीचें बीजकारण । शिवशक्तीमधें जाण ।
 देह धरितां प्रमाण । कळों आलें ॥ २४ ॥
 नाना प्रीतीच्या वासना । येकाचें येकास कळेना ।
 तिक्षण दृष्टीनें अनुमाना । कांहींसें येतें ॥ २५ ॥

बाळकास वाढवी जननी । हें तों नव्हे पुरुषाचेनी ।
 उपाधी वाढे जयेचेनी । ते हे वनिता ॥ २६ ॥
 वीट नाही कंटाळानाहीं । आलस्य नाही त्रास नाही ।
 इतुकी माया कोठेंचि ना हीं । मातेगोळी ॥ २७ ॥
 नाना उपाधी वाढऊं जाणे । नाना मायेनें गोळुं जाणे ।
 नाना प्रीती लाऊं जाणे । नाना प्रपंचाची ॥ २८ ॥
 पुरुषास स्त्रीचा विश्वास । स्त्रीस पुरुषाचा संतोष ।
 परस्परें वासनेस । बांधोन टकिलें ॥ २९ ॥
 ईश्वरें मोठें सूत्र केलें । मनुष्यमात्र गुंतोन राहिलें ।
 लोभाचें गुंडाळें केलें । उगवेना ऐसें ॥ ३० ॥
 ऐसी परस्परें आवडी । स्त्रीपुरुषांची माहां गोडी ।
 हे मुळींहून चालिली रोकडी । विवेकें पाहावी ॥ ३१ ॥
 मुळीं सूक्ष्म निर्माण जालें । पुढें पष्ट दिसोन आलें ।
 उत्पतीचें कार्य चाले । उभयतांकरितां ॥ ३२ ॥
 मुळीं शिवशक्ती खरें । पुढें जालीं वधुवरें ।
 चौऱ्यासि लक्ष विस्तारें । विस्तारली जे ॥ ३३ ॥
 येथें शिवशक्तीचें रूप केलें । श्रोतीं मनास पाहिजे आणिलें ।
 विवरलियांविण बोलिलें । तें वेथें जाणावें ॥ ३४ ॥
 इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
 शिवशक्तिनिरूपणनाम समास दुसरा ॥ २ ॥ १७.२

समास तिसरा : श्रवणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

थांबाथांबा ऐका ऐका । आधींच ग्रंथ सोडूं नका ।
 सांगितलें तें ऐका । सावधपणें ॥ १ ॥
 श्रवणनामधें सार श्रवण । तें हें अध्यात्मनिरूपण ।
 सुचित करून अंतःकर्ण । ग्रन्थामधें विवरावें ॥ २ ॥
 श्रवणमननाचा विचार । निजध्यासें साक्षात्कार ।
 रोकडा मोक्षाचा उधार । बोलोंचि नये ॥ ३ ॥
 नाना रत्नें परीक्षितां । अथवा वजनें करितां ।
 उत्तम सोनें पुटीं घालतां । सावधान असावें ॥ ४ ॥
 नाना नाणीं मोजून घेणें । नाना परीक्षा करणें ।
 विवेकी मनुष्यासी बोलणें । सावधपणें ॥ ५ ॥
 जैसें लाखोलीचें धान्य । निवडून वेंचितां होते मान्य ।
 सगट मानितां अमान्य । देव क्षोभे ॥ ६ ॥
 येकांती नाजूक कारबार । तेथें असावें अति तत्पर ।
 त्याच्या कोटिगुणें विचार । अध्यात्मग्रन्थीं ॥ ७ ॥
 काहिण्या कथा गोष्टी पवाड । नाना अवतारचरित्रें वाड ।
 त्या समस्तांमध्ये जाड । अध्यात्मविद्या ॥ ८ ॥
 गत गोष्टीस ऐकिलें । तेणें काये हातास आलें ।
 म्हणती पुण्य प्राप्त जालें । परी तें दिसेना कीं ॥ ९ ॥
 तैसें नव्हे अध्यात्मसार । हा प्रचितीचा विचार ।
 कळतां अनुमानाचा संव्हार । होत जातो ॥ १० ॥
 मोठे मोठे येऊन गेले । आत्म्याकरितांच वर्तले ।

त्या आत्म्याचा महिमा बोले । ऐसा कवणु ॥ ११ ॥
 युगानयुगें येकटा येक । चालवितो तिनी लोक ।
 त्या आत्म्याचा विवेक । पाहिलाच पाहावा ॥ १२ ॥
 प्राणी आले येऊन गेले । ते जैसे जैसे वर्तले ।
 ते वर्तणुकेचें कथन केलें । इच्छेसारिखें ॥ १३ ॥
 जेथें आत्मा नाही दाट । तेथें अवघें सरसपाट ।
 अत्म्याविण बापुडें काष्ठ । काये जाणे ॥ १४ ॥
 ऐसें वरिष्ठ आत्मज्ञान । दुसरें नाही यासमान ।
 सृष्टीमधें विवेकी सज्जन । तेचि हें जाणती ॥ १५ ॥
 पृथ्वी आणी आप तेज । याचा पृथिवीमध्ये समज ।
 अंतरात्मा तत्वबीज । तें वेगळेंचि राहिलें ॥ १६ ॥
 वायोपासून पैलिकडे । जो कोणी विवेकें पवाडे ।
 जवळीच आत्मा सांपडे । त्या पुरुषासी ॥ १७ ॥
 वायो आकाश गुणमाया । प्रकृतिपुरुष मूळमाया ।
 सूक्ष्मरूपें प्रचित येया । कठीण आहे ॥ १८ ॥
 मायादेवीच्या धांदली । सूक्ष्मीं कोण मन घाली ।
 समजला त्यची तुटली । संदेहवृत्ती ॥ १९ ॥
 मूळमाया चौथा देह । जाला पाहिजे विदेह ।
 देहातीत होऊन राहे । धन्य तो साधु ॥ २० ॥
 विचारें ऊर्ध्व चढती । तयासी च ऊर्ध्वगती ।
 येरां सकळां अधोगती । पदार्थज्ञानें ॥ २१ ॥
 पदार्थ चांगले दिसती । परी ते सर्वेचि नासती ।
 अतो भ्रष्ट ततो भ्रष्ट होती । लोक तेणें ॥ २२ ॥
 याकारळें पदार्थज्ञान । नाना जिनसीचा अनुमान ।
 सर्व सांडून निरंजन । धुंडीत जावें ॥ २३ ॥
 अष्टांग योग पिंडज्ञान । त्याहून थोर तत्वज्ञान ।
 त्याहून थोर आत्मज्ञान । तें पाहिलें पाहिजे ॥ २४ ॥
 मूळमायेचे सेवटीं । हरिसंकल्प मुळीं उठी ।
 उपासनायोगें इठी । तेथें घातली पाहिजे ॥ २५ ॥
 मन त्यापलिकडे जाण । निखळ ब्रह्म निर्गुण ।
 निर्मळ निखळ त्याची खूण । गगनासारिखी ॥ २६ ॥
 येथून तेथवरी दाटलें । प्राणीमात्रास भेटलें ।
 पदार्थमात्रीं लिगटलें । व्यापून आहे ॥ २७ ॥
 त्याऐसें नाही थोर । सूक्ष्माहून सूक्ष्म विचार ।
 पिंडब्रह्माचा संव्हार । होतां कळे ॥ २८ ॥
 अथवा पिंड ब्रह्मांड असतां । विवेकप्रळये पाहों जातां ।
 शाश्वत कोण हें तत्वता । उमजों लागे ॥ २९ ॥
 करून अवघा तत्वझाडा । सारासाराचा निवाडा ।
 सावधपणें ग्रन्थ सोडा । सुखिनावें ॥ ३० ॥
 इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
 श्रवणनिरूपणनाम समास तिसरा ॥ ३ ॥ १७.३

समास चौथा : अनुमाननिरसन
 ॥ श्रीराम ॥

बहुत जनासी उपाये । वक्तयास पुसतां त्रासों नये ।
 बोलतां बोलतां अन्वयें । सांडूं नये ॥ १ ॥
 श्रोत्यानें आशंका घेतली । ते तत्काळ पाहिजे फेडिली ।
 स्वगोष्टीनें सगोष्टी पेंचली । ऐसें न व्हावें ॥ २ ॥
 पुढें धरितां मागें पेंचला । मागें धरितां पुढें उडाला ।
 ऐसा सांपडतचि गेला । ठाईं ठाईं ॥ ३ ॥
 पोहणारचि गुचक्या खातो । जनास कैसा काढूं पाहातो ।
 आशय लोकांच राहातो । ठाईं ठाईं ॥ ३ ॥
 आपणचि बोलिला संव्हार । आपणचि बोलिजे सर्वसार ।
 दुस्तर मायेचा पार । टाकिला पाहिजे ॥ ५ ॥
 जें जें सूक्ष्म नाम घ्यावें । त्याचें रूप बिंबऊन द्यावें ।
 तरीच वक्ता म्हणवावें । विचारवंत ॥ ६ ॥
 ब्रह्म कैसें मूळमाया कैसी । अष्टधाप्रकृती शिवशक्ती कैसी ।
 शङ्खुणेश्वराची स्थिति कैसी । गुणसाम्याची ॥ ७ ॥
 अर्धनारीनटेश्वर । प्रकृतिपुरुषाचा विचार ।
 गुणक्षोभिणी तदनंतर । त्रिगुण कैसे ॥ ८ ॥
 पूर्वपक्ष कोटून कोठवरी । वाच्यांशलक्ष्यांशाची परी ।
 सूक्ष्म नाना विचार करी । धन्य तो साधु ॥ ९ ॥
 नाना पाल्हाळी पडेना । बोलिलेंचि बोलावेना ।
 मौन्यगर्भ अनुमाना । आणून सोडी ॥ १० ॥
 घडी येक विमळ ब्रह्म । घडी येक सर्व ब्रह्म ।
 द्रष्टा साक्षी सत्ता ब्रह्म । क्षण येक ॥ ११ ॥
 निखळ तेंचि जालें चंचळ । चंचळ तेंचि ब्रह्म केवळ ।
 नाना प्रसंगीं खळखळ । निवाडा नाही ॥ १२ ॥
 चळतें आणी निखळ । अवघें चैतन्यचि केवळ ।
 रूपें वेगळालीं प्रांजळ । कदापी बोलवेना ॥ १३ ॥
 उगीच करी गथागोवी । तो लोकांस कैसें उगवी ।
 नाना निखळें नाना गोवी । पडत जाते ॥ १४ ॥
 भ्रमास म्हणे परब्रह्म । परब्रह्मास ह्मणे भ्रम ।
 ज्ञातेपणाचा संभ्रम । बोलोन दावी ॥ १५ ॥
 घाली शास्त्रांची दडपण । प्रचितिविण निरूपण ।
 पुसों जातां उगाच सीण । अत्यंत मानी ॥ १६ ॥
 ज्ञात्यास आणि पदार्थभिडा । तो काय बोलेल बापुडा ।
 सारासाराचा निवाडा । जाला पाहिजे ॥ १७ ॥
 वैद्य मात्रेची स्तुती करी । मात्रा गुण कांहींच न करी ।
 प्रचितिविण तैसी परी । ज्ञानाची जाली ॥ १८ ॥
 तेथें नाहीं सारासार । तेथें अवघा अंधकार ।
 नाना परीक्षेचा विचार । राहिला तेथें ॥ १९ ॥
 पाप पुण्य स्वर्ग नर्क । विवेक आणि अविवेक ।
 सर्वब्रह्मीं काये येक । सांपडलें नाहीं ॥ २० ॥
 पावन आणि तें पतन । दोनीं मानिलीं तत्समान ।
 निखळये आणि अनुमान । ब्रह्मरूप ॥ २१ ॥
 ब्रह्मरूप जालें आघवें । तेथें काये निवडावें ।

आवधी साकरचि टाकावें । काये कोठें ॥ २२ ॥
 तैसें सार आणि असार । अवघा जाला येककार ।
 तेथें बळावळा अविचार । विचार केंचा ॥ २३ ॥
 वंद्य निंद्य येक जालें । तेथें काये हाता आलें ।
 उन्मत्त द्रव्यें जें भुललें । तें भलतेंच बोले ॥ २४ ॥
 तैसा अज्ञान भ्रमें भुलला । सर्व ब्रह्म म्हणोन बैसला ।
 माहांपापी आणि भला । येकचि मानी ॥ २५ ॥
 सर्वसंगपरित्याग । अह्मासवा विषयेभोग ।
 दोधे येकचि मानितां मग । काये उरलें ॥ २६ ॥
 भेद ईश्वर करून गेला । त्याच्या वाचेन न वचे मोडिला ।
 मुखामधें घांस घातला । तो अपानीं घालावा ॥ २७ ॥
 ज्या इंद्रियास जो भोग । तो तो करी येथासांग ।
 ईश्वराचें केलें जग । मोडितां उरेना ॥ २८ ॥
 अवधी भ्रांतीची भुटाटकी । प्रचितिविण गोष्टी लटकी ।
 वेड लागलें जे बटकी । ते भलतेंचि बोले ॥ २९ ॥
 प्रत्ययज्ञाता सावधान । त्याचें ऐकावें निरूपण ।
 आत्मसाक्षात्काराची खून । तत्काळ बाणें ॥ ३० ॥
 वेडें वांकडे जाणावें । आंधळें पाउलीं वोळखावें ।
 वाश्कळ बोलणें सांडावें । वमक जैसें ॥ ३१ ॥
 इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
 अनुमाननिर्णनाम समास चौथा ॥ ४ ॥ १७.४

समास पांचवा : अजपानिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

येकवीस सहश्र सासैं जपा । नेमून गेली ते अजपा ।
 विचार पाहातां सोपा । सकळ कांहीं ॥ १ ॥
 मुखीं नासिकीं असिजे प्राणें । तयास अखंड येणें जाणें ।
 याचा विचार पाहाणें । सूक्ष्मदृष्टी ॥ २ ॥
 मुळीं पाहातां येक स्वर । त्याचा तार मंद्र घोर ।
 त्या घोराहून सूक्ष्म विचार । अजपाचा ॥ ३ ॥
 सरिगमपदनिस । सरिं मात्रुका सायास ।
 प्रथम स्वरें मात्रुकांस । म्हणोन पाहावें ॥ ४ ॥
 परेवाचेहून आतें । आणि पश्यंती खालतें ।
 स्वराचे जन्मस्थान तें । तेथून उठे ॥ ५ ॥
 येकांती उगेंच बैसावें । तेथें हें समजोन पाहावें ।
 अखंड घ्यावें सांडावें । प्रभंजनासी ॥ ६ ॥
 येकांती मौन्य धरून बैसे । सावध पाहातां कैसें भासे ।
 सोहं सोहं ऐसे । शब्द होती ॥ ७ ॥
 उच्चारेंविण जे शब्द । ते जाणावे सहजशब्द ।
 प्रत्ययायेती परंतु नाद । कांहींच नाही ॥ ८ ॥
 ते शब्द सांडून बैसला । तो मौनी म्हणावा भला ।
 योगाभ्यासाचा गल्बला । याकारणें ॥ ९ ॥
 येकांती मौन्य धरून बैसला । तेणें कोण शब्द जाला ।
 सोहं ऐसा भासला । अंतर्यामी ॥ १० ॥

धरितां सो सांडितां हं । अखंड चाले सोहं सोहं ।
 याचा विचार पाहातां बहु । विस्तारला ॥ ११ ॥
 देहधारक तितुका प्राणी । श्वेतजउद्विजादिक खाणी ।
 स्वासोस्वास नस्तां प्राणी । कैसे जिती ॥ १२ ॥
 ऐसी हे अजपा सकळासी । परंतु कळे जाणत्यासी ।
 सहज सांडून सायासी । पडोच नये ॥ १३ ॥
 सहज देव असतचि असे । सायासें देव फुटे नासे ।
 नासिवंत देवास विश्वासे । ऐसा कवणु ॥ १४ ॥
 जगदांतराचें दर्शन । सहज घडे अखंड ध्यान ।
 आत्मइच्छेनें जन । सकळ वर्तती ॥ १५ ॥
 आत्मयाचें समाधान । घडे तैसेंचि आशन ।
 सांडिलें फिटले समर्पण । तयासीच होये ॥ १६ ॥
 अग्नपुरुष पोटीं वसती । तयास अवदानें सकळ देती ।
 लोक आज्ञेमधें असती । आत्मयांचे ॥ १७ ॥
 सहज देवजपध्यानें । सहज चालणें स्तुती स्तवनें ।
 सहज घडे तें भगवान् । मान्य कीजे ॥ १८ ॥
 सहज समजायाकारणें । नाना हटयोग करणें ।
 परंतु येकायेकीं समजणें । घडत नाही ॥ १९ ॥
 द्रव्य चुकतें दरिद्र येतें । तळीं लक्ष्मी वरी वर्ततें ।
 प्राणी काये करील तें । ठाउकें नाही ॥ २० ॥
 तळघरामधें उदंड द्रव्य । भिंतीमधें घातलें द्रव्य ।
 स्तंभीं तुळवटीं द्रव्य । आपण मधें ॥ २१ ॥
 लक्ष्मीमध्ये करंटा नादे । त्याचें दरिद्र अधिक सांदे ।
 नवल केलें परमानदें । परमपुरुष ॥ २२ ॥
 येक पाहाती येक खाती । ऐसी विवेकाची गती ।
 प्रवृत्ति अथवा निवृत्ती । येणेंचि जायें ॥ २३ ॥
 अंतरी वसतां नारायेणें । लक्ष्मीस काये उणें ।
 ज्याची लक्ष्मी तो आपणें । बळकट धरावा ॥ २४ ॥
 इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
 अजपानिरूपणनाम समास पांचवा ॥ ५ ॥ १७.५

समास सहावा : देहात्मनिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

आत्मा देहाध्यें असतो । नाना सुखदुखें भोगितो ।
 सेवटीं शरीर सांडून जातो । येकायेकीं ॥ १ ॥
 शरीरी शक्ति तारुण्यपणीं । नाना सुखें भोगी प्राणी ।
 अशक्त होतां वृद्धपणीं । दुःखें भोगी ॥ २ ॥
 मरावेना ऐसी आवडी । हातपाये खोडून प्राण सोडी ।
 नाना दुःखें अवघडी । वृद्धपणीं ॥ ३ ॥
 देहआत्मयांची संगती । कांहींयेक सुख भोगिती ।
 चर्फडचर्फडून जाती । देहांतकाळीं ॥ ४ ॥
 ऐसा आत्मा दुःखदायेक । येकांचे प्राण घेती येक ।
 आणी सेवटीं निरार्थक । कांहींच नाही ॥ ५ ॥
 ऐसा दों दिसांचा भ्रम । त्यास म्हणती परब्रह्म ।

नाना दुःखाचा संभ्रम । मानून घेतला ॥ ६ ॥
 दुःखी होऊन चर्फडून गेले । तेथे कोण समाधान जालें ।
 कांहींयेकसुख भोगिलें । तों सर्वेचि दुःख ॥ ७ ॥
 जन्म दारभ्य आठवावें । म्हणजे अवघें पडेल ठावें ।
 नाना दुःख मोजावें । काये म्हणोनी ॥ ८ ॥
 ऐसी आत्मयाची संगती । नाना दुःखें प्राप्त होती ।
 दैन्यवाणे होऊन जाती । प्राणीमात्र ॥ ९ ॥
 कांहीं आनंद कांहीं खेद । जन्मवरी पडिला समंध ।
 नाना प्रकरीं विरुद्ध । तडातोडी ॥ १० ॥
 निद्राकाळीं देकण पिसा । नाना प्रकारीं वळसा ।
 नाना उपायें वळसा । त्यांस होये ॥ ११ ॥
 भोजनकाळी माझ्या येती । नाना पदार्थ उंदीर नेती ।
 पुढें त्यांची हि फजिती । मार्जरे करिती ॥ १२ ॥
 वा चामवा गोंचिड । गांधेलें कानटें उदंड ।
 येकास येक चर्फड । दोहिकडे ॥ १३ ॥
 विंचु सर्प वाग रिसें । सुसरी लांडिगे माणसास माणसें ।
 परस्परें सुखसंतोषें । येकहि नाही ॥ १४ ॥
 चौऱ्यासि लक्ष उत्पत्ती । येकास येक भक्षिती ।
 नाना पीडा दुःखणी किती । म्हणौन सांगावें ॥ १५ ॥
 ऐसी अंतरात्म्याची करणी । नाना जीव दाटले धरणीं ।
 परस्परें संव्हारणी । येकयेकांची ॥ १६ ॥
 अखंड रडती । चर्फडिती । विवळविवळों प्राण देती ।
 मूर्ख प्राणी त्यास म्हणती । परब्रह्म ॥ १७ ॥
 परब्रह्म जाणार नाही । कोणास दुःख देणार नाही ।
 स्तुती निंदा दोनी नाही । परब्रह्मी ॥ १८ ॥
 उदंड शिव्या दिधल्या । तितुक्या अंतरात्म्यास लागल्या ।
 विचार पाहातां प्रत्यया आल्या । येथातथ्य ॥ १९ ॥
 धगडीचा बटकीचा लवंडीचा । गधडीचा कुतरीचा वोंगळीचा ।
 ऐसा हिशेब सिव्यांचा । किती म्हणोनि सांगावा ॥ २० ॥
 इतुकें परब्रह्मीं लागेना । तेथें कल्पनाचि चालेना ।
 तडातोडीचें ज्ञान मानेना । कोणीयेकासी ॥ २१ ॥
 सृष्टीमधें सकळ जीव । सकळांस कैचें वैभव ।
 याकारणें ठायाठाव । निर्मिला देवें ॥ २२ ॥
 उदंड लोक बाजारीचे । जें जें आलें तें तें वेंचे ।
 उत्तम तितुके भाग्याचें । लोक घेती ॥ २३ ॥
 येणें न्यायें अन्न वसन । येणेंचि न्यायें देवतार्चन ।
 येणेंचि न्यायें ब्रह्मज्ञान । प्राप्तव्यासारिखें ॥ २४ ॥
 अवघेच लोक सुखी असती । संसार गोड करून नेती ।
 माहाराजे वैभव भोगती । तें करव्यास कैचें ॥ २५ ॥
 परंतु अंती नाना दुःखें । तेथें होतें सगट सारिखें ।
 पूर्वी भोगिलीं नाना सुखें । अंती दुःख सोसवेना ॥ २६ ॥
 कठिण दुःख सोसवेना । प्राण शरीर सोडिना ।
 मृत्युदुःख सगट जना । कासाविस करी ॥ २७ ॥

नाना अवेवहीन जालें । तैसेंचि पाहिजे वर्तलें ।
 प्राणी अंतकाळीं गेलें । कासाविस होउनी ॥ २८ ॥
 रूप लावण्य अवघें जातें । शरीरसामर्थ्य अवघें राहातें ।
 कोणी नस्तां मरतें । आपदआपदों ॥ २९ ॥
 अंतकाळ दैन्य दीन । सकळिकांस तत्समान ।
 ऐसें चंचळ अवलक्षण । दुःखकारी ॥ ३० ॥
 भोगून अभोक्ता म्हणती । हे तों अवधीच फजिती ।
 लोक उगेच बोलती । पाहिल्याविण ॥ ३१ ॥
 अंतकाळ आहे कठिण । शरीर सोडिना प्राण ।
 बराड्यासारिखें लक्षण । अंतकाळीं ॥ ३२ ॥
 इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
 देहात्मनिरूपणनाम समास सहावा ॥ ६ ॥ १७.६

समास सातवा : जगजीवननिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

मुळीं उदक निवळ असतें । नाना वल्लिमधें जातें ।
 संगदोषें तैसें होतें । आंबल तिक्षण कडवट ॥ १ ॥
 आत्मा आत्मपणें असतो । देहसंगें विकारतो ।
 साभिमानें भरीं भरतो । भलतिकडे ॥ २ ॥
 बरी संगती सांपडली । जैसी उंसास गोडी आली ।
 विषवल्ली फांपावली । घातकी प्राणी ॥ ३ ॥
 अठराभार वनस्पती । गुण सांगावे ते किती ।
 नाना देहाचे संगती । आत्मयास होये ॥ ४ ॥
 त्यामधें कोणी भले । ते संतसंगें निघाले ।
 देहाभिमान सांडून गेले । विवेकवळें ॥ ५ ॥
 उदकाचा नाशचि होतो । आत्मा विवेकें निघतो ।
 ऐसा आहे प्रत्यय तो । विवेकें पाहा ॥ ६ ॥
 ज्यास स्वहितचि करणें । त्यास किती म्हणौन सांगणें ।
 हें ज्याचें त्यानें समजणें । सकळ कांहीं ॥ ७ ॥
 आपला आपण करी कुडावा । तो आपला मित्र जाणावा ।
 आपला नाश करी तो समजावा । वैरी ऐसा ॥ ८ ॥
 आपलें आपण अन्हित करावें । त्यास आडवें कोणें निघावें ।
 येकांती जाऊन जीवें । मारी आपणासी ॥ ९ ॥
 जो आपला आपण घातकी । तो आत्महत्यारा पातकी ।
 याकारणें विवेकी । धन्य साधु ॥ १० ॥
 पुण्यवंतां सत्संगती । पापिष्ठां असत्संगती ।
 गति आणि अवगती । संगतीयोगें ॥ ११ ॥
 उत्तम संगती धरावी । आपली आपण चिंता करावी ।
 अंतरी बरी विवरावी । बुद्धि जाणत्याची ॥ १२ ॥
 इहलोक आणि परलोक । जाणता तो सुखदायेक ।
 नेणत्याकरितां अविवेक । प्राप्त होतो ॥ १३ ॥
 जाणता देवाचा अंश । नेणता म्हणजे तो राक्षस ।
 यामधें जें विशेष । तें जाणोन घ्यावें ॥ १४ ॥
 जाणतां तो सकळां मान्य । नेणता होतो अमान्य ।

जेणेकरितां होईजे धन्य । तेंचि घ्यावें ॥ १५ ॥
साक्षपी शाहाण्याची संगती । तेणे साक्षपी शाहाणे होती ।
आळसी मूर्खाची संगती । आळसी मूर्ख ॥ १६ ॥
उत्तम संगतीचें फळ सुख । अद्धम संगतीचें फळ दुःख ।
आनंद सांडुनियां ओक । कैसा घावा ॥ १७ ॥
ऐसें हें प्रगट दिसे । जनामधें उदंड भासे ।
प्राणीमात्र वर्ततसे । उभयेयोगें ॥ १८ ॥
येका योगें सकळ योग । येका योगें सकळ वियोग ।
विवेकयोगें सकळ प्रयोग । करीत जवे ॥ १९ ॥
अवचितें सांकडीत पडिलें । तरी तेथून पाहिजे निघालें ।
निघोन जातां जालें । परम समाधान ॥ २० ॥
नाना दुर्जनांचा संग । क्षणक्षणा मनभंग ।
याकारणें कांहीं रंग । राखोन जावें ॥ २१ ॥
शाहाणा येत्न त्याच्या गुणें । पाहों जातां काये उणें ।
सुख संतोष भोगणें । नाना श्लाघ्यता ॥ २२ ॥
अतां लोकीं ऐसें आहे । सृष्टीमधें वर्तताहे ।
जो कोणी समजोन पाहे । त्यास घडे ॥ २३ ॥
बहुरत्न वसुंधरा । जाणजाणों विचार करा ।
समजल्यां प्रत्ययो अंतरास । मार्जी येतो ॥ २४ ॥
दुर्बळ अणि संपन्न । वेडें आणि वित्पन्न ।
हें अखंड दंडायमान । असतचि असे ॥ २५ ॥
येक भाग्यपुरुष मोडती । येक नवे भाग्यवंत होती ।
तैसीच विद्या वित्पती । होत जाते ॥ २६ ॥
येक भरे येक रितें । रितें मागुतें भरतें ।
भरतेंहि रितें होतें । काळांतरीं ॥ २७ ॥
ऐसी हे सृष्टीची चाली । संपत्ति दुपारची साउली ।
वयेसा तरी निघोन गेली । हळुहळु ॥ २८ ॥
बाळ तारुण्य आपुलें । वृधाप्य प्रचितीस आलें ।
ऐसें जाणोन सार्थक केलें । पाहिजे कोणियेकें ॥ २९ ॥
देह जैसें केलें तैसें होतें । येत्न केल्यां कार्ये साधतें ।
तरी मग कष्टावें तें । काय निमित्त्य ॥ ३० ॥
इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे
जगजीवननिरूपणनाम समास सातवा ॥ ७ ॥ १७.७

समास आठवा : तत्त्वनिरसन

॥ श्रीराम ॥

नाभीपासून उन्मेषवृत्ती । तेचि परा जाणजे श्रोतीं ।
ध्वनिरूप पश्यंती । हृदई वसे ॥ १ ॥
कंठापासून नाद जाला । मध्यमा वाचा बोलिजे त्याला ।
उच्चर होतां अक्षराला । वैखरी बोलिजे ॥ २ ॥
नाभिस्थानी परा वाचा । तोचि ठाव अंतःकर्णाचा ।
अंतःकर्णपंचकाचा । निवाडा ऐसा ॥ ३ ॥
निर्विकल्प जें स्फुरण । उगेंच असतां आठवण ।
तें जाणावें अंतःकर्ण । जाणतीकळा ॥ ४ ॥

अंतःकर्ण आठवलें । पुढें होये नव्हेसें गमलें ।
करूं न करूं ऐसें वाटलें । तेंचि मन ॥ ५ ॥
संकल्प विकल्प तेंचि मन । जेणे करितां अनुमान ।
पुढें निश्चयो तो जाण । रूप बुद्धीचें ॥ ६ ॥
करीनचि अथवा न करी । ऐसा निश्चयोचि करी ।
तेचि बुद्धि हे अंतरीं । विवेकें जाणावी ॥ ७ ॥
जे वस्तुचा निश्चये केला । पुढें तेचि चिंतूं लागला ।
तें चित्त बोलिल्या बोला । येथार्थ मानावें ॥ ८ ॥
पुढें कार्याचा अभिमान धरणें । हें कार्ये तों अगत्य करणें ।
ऐस्या कार्यास प्रवर्तणें । तोचि अहंकार ॥ ९ ॥
ऐसें अंतःकर्णपंचक । पंच वृत्ती मिळोन येक ।
कार्येभागे प्रकारपंचक । वेगळाले ॥ १० ॥
जैक्षे पांचहि प्राण । कार्येभागे वेगळाले जाण ।
नाही तरी वायोचें लक्षण । येकचि असे ॥ ११ ॥
सर्वांगी व्यान नाभी समान । कंठी उदान गुदी अपान ।
मुखी नासिकी प्राण । नेमस्त जाणावा ॥ १२ ॥
बोलिलें हें प्राणपंचक । आतां ज्ञानइंद्रियेपंचक ।
श्रोत्र त्वचा चक्षु जिह्वा नासिक । ऐसीं हें ज्ञानेन्द्रिये ॥ १३ ॥
वाचा पाणी पाद शिस्न गुद । हे कर्मइंद्रिये प्रसिद्ध ।
शब्द स्पर्श रूप रस गंध । ऐसें हें विषयपंचक ॥ १४ ॥
अंतःकर्ण प्राणपंचक । ज्ञानेन्द्रिये कर्मेन्द्रिये पंचक ।
पांचवें विषयपंचक । ऐसी हे पांच पंचके ॥ १५ ॥
ऐसें हे पंचविस गुण । मिळोन सूक्ष्म देह जाण ।
याच कर्दम बोलिला श्रवण । केलें पाहिजे ॥ १६ ॥
अंतःकर्ण व्यान श्रवण वाचा । शब्द विषये आकाशाचा ।
पुढें विस्तार वायोचा । बोलिला असे ॥ १७ ॥
मन समान त्वचा पाणी । स्पर्श रूप हा पवनीं ।
ऐसे हे अडाखे साधुनी । कोठा करावा ॥ १८ ॥
बुद्धि उदान नयेन चरण । रूपविषयाचें दर्शन ।
संकेतें बोलिलें मन । घालून पाहिजे ॥ १९ ॥
चित्त अपान जिह्वा शिस्न । रसविषये आप जाण ।
पुढें ऐका सावधान । पृथ्वीचें रूप ॥ २० ॥
अहंकार प्राण घ्राण । गुद गंधविषये जाण ।
ऐसे केलें निरूपण । शास्त्रमतें ॥ २१ ॥
ऐसा हा सूक्ष्म देहे । पाहातां होईजे निसंदेहे ।
येथें मन घालून पाहे । त्यासीच हें उमजे ॥ २२ ॥
ऐसें सूक्ष्म देहे बोलिलें । पुढें स्थूल निरोपिलें ।
आकाश पंचगुणें वर्तलें । कैसें स्थुळीं ॥ २३ ॥
काम क्रोध शोक मोहो भये । हा पंचविध आकाशाचा अन्वये ।
पुढें पंचविध वायो । निरोपिला ॥ २४ ॥
चळण वळण प्रासारण । निरोध आणि आकोचन ।
हें पंचविध लक्षण । प्रभंजनाचें ॥ २५ ॥
क्षुधा तृषा आलस्य निद्रा मैथुन । हे तेजाचे पंचविध गुण ।

आतां पुढें आपलक्षण । निरोपिलें पाहिजे ॥ २६ ॥
 शुक्लीत श्रोणीत लाळ मूत्र स्वेद । हा पंचविध आपाचा भेद ।
 पुढें पृथ्वी विशद । केली पाहिजे ॥ २७ ॥
 अस्ति मांष त्वचा नाडी रोम । हे पृथ्वीचे पंचविध धर्म ।
 ऐसे स्थूळ देहाचें वर्म । बोलिलें असे ॥ २८ ॥
 पृथ्वी आप तेज वायो आकाश । हे पांचाचे पंचविस ।
 ऐसें मिळोन स्थूळ देहास । बोलिजेतें ॥ २९ ॥
 तिसरा देह कारण अज्ञान । चौथा माहांकारण ज्ञान ।
 हे च्यारी देह निर्शितां विज्ञान । परब्रह्म तें ॥ ३० ॥
 विचारें चौदेहावेगळें केलें । मीपण तत्वासरिसें गेलें ।
 अनन्य आत्मनिवेदन जालें । परब्रह्मीं ॥ ३१ ॥
 विवेकें चुकला जन्म मृत्यु । नरदेही साधिलें महत्कृत्य ।
 भक्तियोगें कृत्यकृत्य । सार्थक जालें ॥ ३२ ॥
 इति श्री पंचीकर्ण । केलेंचि करावें विवर्ण ।
 लोहाचें जालें सुवर्ण । परिसाचेनयोगें ॥ ३३ ॥
 हाहि दृष्टांत घडेना । परिसाचेन परीस करवेना ।
 शरण जातां साधुजना । साधुच होइजे ॥ ३४ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे तत्त्वनिरूपणनाम समास आठवा ॥ ८ ॥

समास नवना : तनुचतुष्टयनिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

स्थूळ सूक्ष्म कारण माहाकारण । ऐसे हे चत्वार देह जाण ।
 जागृति स्वप्न सुषुप्ति पूर्ण । तुर्या जाणावी ॥ १ ॥
 विश्व तैजस प्राज्ञ । प्रत्यगात्मा हे अभिमान ।
 नेत्रस्थान कंठस्थान हृदयस्थान । मूर्धनी ते ॥ २ ॥
 स्थूळभोग प्रविक्तभोग । आनंदभोग आनंदावभासभोग ।
 ऐसे हे चत्वार भोग । चौदेहाचे ॥ ३ ॥
 अकार उकार मकार । अर्धमात्रा तो ईश्वर ।
 ऐस्या मात्रा चत्वार । चौदेहाच्या ॥ ४ ॥
 तमोगुण रजोगुण । सत्त्वगुण शुद्धसत्त्वगुण ।
 ऐसे हे चत्वार गुण । चौदेहाचे ॥ ५ ॥
 क्रियाशक्ति द्रव्याशक्ती । इच्छाशक्ति ज्ञानशक्ती ।
 ऐशा चत्वार शक्ती । चौदेहाच्या ॥ ६ ॥
 ऐसीं हे बत्तिस तत्त्वं । दोहींचीं पन्नास तत्त्वं ।
 अवधीं मिळोन व्यासि तत्त्वं । अज्ञान आणि ज्ञान ॥ ७ ॥
 ऐसीं हे तत्त्वं जाणावीं । जाणोन माइक वोळखावीं ।
 आपण साक्षी निरसावीं । येणें रिती ॥ ८ ॥
 साक्षी म्हणिजे ज्ञान । ज्ञानें वोळखावें अज्ञान ।
 ज्ञानाज्ञानाचें निर्शन । देहासरिसें ॥ ९ ॥
 ब्रह्मांडी देह कल्पिले । विराट हिरण्यगर्भ बोलिले ।
 ते हे विवेकें निर्शल्ले । आत्मज्ञानें ॥ १० ॥
 आत्मानात्माविवेक करितां । सारासारविचार पाहातां ।
 पंचभूतांची माइक वार्ता । प्रचित आली ॥ ११ ॥
 अस्ति मांष त्वचा नाडी रोम । हे पांचहि पृथ्वीचे गुणधर्म ।

प्रत्यक्ष शरीरीं हें वर्म । शोधून पाहावें ॥ १२ ॥
 शुक्लीत श्रोणीत लाळ मूत्र स्वेद । हे आपाचे पंचकभेद ।
 तत्त्वं समजोन विशद । करून घावीं ॥ १३ ॥
 क्षुधा तृषा आलस्य निद्रा मैथुन । हे पांचहि तेजाचे गुण ।
 या तत्त्वांचें निरूपण । केलेंचि करावें ॥ १४ ॥
 चळण वळण प्रासारण । निरोध आणि आकोचन ।
 हें पांचहि वायोचे गुण । श्रोतीं जाणावे ॥ १५ ॥
 काम क्रोध शोक मोहो भये । हा आकाशाचा परिपाये ।
 हें विवरल्याविण काये । समजों जाणें ॥ १६ ॥
 असो ऐसें हें स्थूळ शरीर । पंचविस तत्त्वांचा विस्तार ।
 आतां सूक्ष्मदेहाचा विचार । बोलिजेल ॥ १७ ॥
 अंतःकर्ण मन बुद्धि चित्त अहंकार । आकाशपंचकाचा विचार ।
 पुढें वायो निरोत्तर । होऊन ऐका ॥ १८ ॥
 व्यान समान उदान । प्राण आणि अपान ।
 ऐसे हे पांचहि गुण । वायोतत्त्वाचे ॥ १९ ॥
 श्रोत्र त्वचा चक्षु जिह्वा घ्राण । हें पांचहि तेजाचे गुण ।
 आतां आप सावधान । होऊन ऐका ॥ २० ॥

श्वेच्छा पाणी पाद शिस्न गुद । हे आपाचे गुण प्रसिद्ध ।
 आतां पृथ्वी विशद । निरोपिली ॥ २१ ॥
 शब्द स्पर्श रूप रस गंध । हे पृथ्वीचे गुण विशद ।
 ऐसे हे पंचवीस तत्त्वभेद । सूक्ष्म देहाचे ॥ २२ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे तनुचतुष्टयेनाम समास नववा ॥ ९ ॥ १७.९

समास दहावा : टोणपसिद्धलक्षण
 ॥ श्रीराम ॥

आवर्णोदकी हटकेश्वर । त्यास घडे नमस्कार ।
 महिमा अत्यंतचि थोर । तथा पाताळलिंगाचा ॥ १ ॥
 परंतु तेथें जाववेना । शरीरें दर्शन घडेना ।
 विवेकें आणावें अनुमाना । तथा ईश्वरासी ॥ २ ॥
 सातां समुद्राचे वेडे । उदंड भूमि पैलिकडे ।
 सेवटीं तुटले कडे । भूमंडळाचे ॥ ३ ॥
 सात समुद्र वोलांडावे । तेथें जाणें कैसें फावे ।
 म्हणोन विवेकी असावे । साधुजन ॥ ४ ॥
 जें आपणास नव्हे ठावें । तें जाणतयास पुसावें ।
 मनोवेगें तनें फिरावें । हें तों घडेना ॥ ५ ॥
 जें चर्मदृष्टीस नव्हे ठावें । तें ज्ञानदृष्टीनें पाहावें ।
 ब्रह्मांड विवरोन राहावें । समाधानें ॥ ६ ॥
 मध्ये आहे भूमीचें चडळ । म्हणोन आकाश आणि पाताळ ।
 तें चडळ नस्तां अंतराळ । चहुंकडे ॥ ७ ॥
 तथास परब्रह्म म्हणावें । जें उपाधीवेगळें स्वभावें ।
 जेथें दृश्यमायेच्या नावें । सुन्याकार ॥ ८ ॥
 दृष्टीचें देखणें दृश्य । मनाचें देखणें भास ।
 मनातीत निराभास । विवेकें जाणावें ॥ ९ ॥
 दृश्य भास अवघा विघडे । विवेक तेथें पवाडे ।

भूमंडळीं जाते थोडे । सूक्ष्मदृष्टीचे ॥ १० ॥
 वाच्यांश वाचेनें बोलावा । न बोलतां लक्ष्यांश जाणावा ।
 निर्गुण अनुभवास आणावा । गुणाचेनयोगें ॥ ११ ॥
 नाना गुणास आहे नाश । निर्गुण तें अविनाश ।
 ढोबळ्याहून विशेष । सूक्ष्म देखणें ॥ १२ ॥
 जें दृष्टीस न पडे ठावें । तें ऐकोन जाणावें ।
 श्रवणमननें पडे ठावें । सकळ कांहीं ॥ १३ ॥
 अष्टधेचे जिनस नाना । उदंड पाहातां कळेना ।
 अवघें सगट पिटावेना । कोणियेकें ॥ १४ ॥
 सगट सारिखी स्थिती जाली । तेथें परीक्षाच बुडाली ।
 चविनटानें कालविलीं । नाना अन्नं ॥ १५ ॥
 टोणपा नव्हे गुणग्राहिक । मुखांस कळेना विवेक ।
 विवेक आणि अविवेक । येकचि म्हणती ॥ १६ ॥
 उंच नीच कळेना ज्याला । तेथें अभासचि बुडाला ।
 नाना अभ्यासें प्राणियाला । सुटिका कैची ॥ १७ ॥
 वेड लागोन जालें वोंगळ । त्यास सारिखेंच वाटे सकळ ।
 तें जाणावें बाश्कळ । विवेकी नव्हेती ॥ १८ ॥
 ज्यास अखंड होतो नाश । त्यासीच म्हणती अविनाश ।
 बहुचकीच्या लोकांस । काये म्हणावें ॥ १९ ॥
 ईश्वरें नाना भेद केले । भेदें सकळ सृष्टी चाले ।
 आंधळे परीक्षवंत मिळाले । तेथें परीक्षा कैची ॥ २० ॥
 जेथें परीक्षेचा अभाव । तो टोणपा समुदाव ।
 गुणचि नाही गौरव । येईल कैचें ॥ २१ ॥
 खरें खोटें येकचि जालें । विवेकानें काय केलें ।
 असार सांडून सार घेतलें । साधुजनीं ॥ २२ ॥

उत्तम वस्तूचि परीक्षा । कैसी घडे नतद्रक्षा ।
 दीक्षाहीनापासी दीक्षा । येईल कैची ॥ २३ ॥
 आपलेन वोंगळपणें । दिशाकरून शौच्य नेणे ।
 वेद शास्त्रें पुराणें । त्यास काये करिती ॥ २४ ॥
 आधीं राखावा आचार । मग पाहावा विचार ।
 आचारविचारें पैलपार । पाविजेतो ॥ २५ ॥
 जे नेमकास न कळे । तें बश्कळास केवी कळे ।
 डोळस ठकती आंधळे । कोण्या कामाचे ॥ २६ ॥
 पापपुण्य स्वर्ग नर्क । अवघेंच मानिलें येक ।
 विवेक आणि अविवेक । काये मानावें ॥ २७ ॥
 अमृत विष येक म्हणती । परी विष घेतां प्राण जाती ।
 कुकर्में होते फजिती । सत्कर्में कीर्ति वाढे ॥ २८ ॥
 इहलोक आणि परलोक । जेथें नाही साकल्प विवेक ।
 तेथें अवघेच निरार्थक । सकळ कांहीं ॥ २९ ॥
 म्हणौन संतसंगेंचि जावें । सत्शास्त्रचि श्रवण करावें ।
 उत्तम गुणास अभासावें । नाना प्रयेत्नें ॥ ३० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 टोणपसिद्धलक्षणनाम समास दहावा ॥ १० ॥ १७.१०
 ॥ दशक सतरावा समाप्त ॥

Encoded and proofread by Vishwas Bhide.
 Reproofread by P. D. Kulkarni

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
 Last updated August 6, 2014
 From <http://sanskritdocuments.org>.
 The text is prepared by volunteers and is
 to be used for personal study and research.
 The file is not to be copied or reposted for
 promotion of any website or individuals or for
 commercial purpose without permission.
 Help to maintain respect for volunteer spirit